„Сториньнята“ и „правиньнята“ (магията) във фолклора и бита на странджанци

Панайот Маджаров

Вярата в магии и зли сили идва от най-дълбока древност. Магическите обреди и практики са твърде разнообразни и разпространени у всички народи. Някои остатъци от тях все още съществуват в бита на селското и градското население.

„Суеверието, като духовна битова черта, е било така свойствено на българския народ, щото въпреки близо век просвета все още стои в кръвта ни. В живота вече са малко случаите, когато то се обажда като далечно ехо, за да изкаже недоверие към разума, но в песните то е ярко и живо, както е било някога. Чрез слово и действие човек може да внуши, „да направи“ неотразимо зло на друг.“[1]

На странджанското население понятието „магия“ е известно като „правиньня“ или „сториньня“ — от глаголите правя и сторвам. За голямото значение, което се е отдавало на „сториньнята“ и „правиньнята“, се съди от мястото, което им е отделено в народните песни, в приказките и преданията. Въздействието на магията е така силно и страшно, че даже и споменаването на самата дума не е безопасно. Достатъчно е да се каже „направили му“, „сторили хи“, а когато се обръщат към човек, който извършва магии: „Да му направиш!“, „Да хи сториш!“, за да се разбере, че се отнася за лошо, магическо въздействие.

— Циганко, майка да ми си,
циганко, и помайчима,*
на Гьоргя да му направиш
Велидень да ня дочака,
Велидень, Гьорги, Гьоргювдень! . .[2]

„Правиньнята“ или „сториньнята“ е извършвано зло от човек, който умее да съчетава магическата сила на заклинателните думи и действия със силата на билките. Билките с магическа сила са познати само на отделни хора, *хуресници,* и на змеиците, самодивите и слънцето. Способността за извършване на магия обикновено се предава по наследство. Освен познания хуресниците обладават зла, нечиста, змейчева сила и лош поглед.

---

[1] Д. Осинин. Битовите народни песни. — В: Българско народно творчество. Т. 7. С., 1962, с. 35.

[2] Странджански народни песни. Из репертоара на Кера П. Маджарова. С., 1983, с. 63, № 59. Отбелязаните със звездичка диалектни думи в текста на информаторите са обяснени в края на статията.

Маръйна майка,
върла душманка,
във ръка държи
китка босилек,

когук* погленна,
от конет панна,
когук напръска,
там си остана."[3]

Желанието да се направи магия се поражда поради завист, злоба, ревност, алчност, за отмъщение. Най-често срещаните случки, при които се търси намесата на магьосник за „правиньня", са на любовна основа: за любовно привличане — „зàхран", за любовно отблъскване и раздяла — „омръзья", за любовно отмъщение. Но има също „правиньня" за отнемане, открадване плодородието на нивите и млеконадоя от овцете, както и „правиньня" в борбата със злите сили за отстраняване на болести, отстраняване на натрапена любов на змеици, змейове, самовили.

„Зàхран" се извършва за любовно привличане на момче, като се слагат билки с магическо въздействие в храната му. Така момчето обиква девойката и проявява силно желание да се ожени за нея. Инициатива за направа на „зàхран" обикновено се взема от страна на моминатa майка, когато дъщерята се замомее или когато вече е на възраст за задомяване. „Зàхран" се прави и на момче, което има ориентация към друга девойка или даже когато е вече сгодено.

Според Стоянка Ванкова, отдавна починала жителка на село Звездец, която е умеела да прави „зàхран", една от съставните му части е бил прашец от първия мензис на девойката. Майката е трябвало да запази кръвта, да я изсуши и когато дойде време за женитба на дъщеря ѝ, да даде на умеещата да приготви магията — разказва К. М.[4] Същата информаторка разказва и случай за даден „зàхран" на девойка: „Кака — Керана Панайотова Чурелова, ми разправяше, че в Малко Търново имала една връстница — Жора Петрова. Един от турските чиновници я харесал и искал да я вземе за жена. Дал на прислужницата им Мара „зàхран" да го предаде на Жора. Мара не предала, а сама изяла зàхрана. През нощта турчинът чакал пред дома на дядо Петър да излезе Жора и я открадне. Вместо Жора излязла Мара. Турчинът отвел Мара в Одрин — случката е станала през 1906 г."

За „преориентацията" на момчетата, както се вижда от много песни, причината е била не „захранът", а „втаксваньнято" — обещаваната зестра. Отказването от любимото момиче, от вече взетата годеница, е ставало заради обещания от друго момиче имане и пари.

Магия за любовно отблъскване и раздяла — „омръзья"[5], „смързяваньня" — създаване на взаимна нетърпимост между влюбени, сгодени, женени, е тема твърде разпространена в песните и разказите. Тоя вид „правиньня" най-често е породен от злоба, завист, ревност. При наличието на подобна ситуация между млади хора обикновено подозрението е падало върху „злите мащехи". Само голямата злоба — а тя може да се породи само у чужд, нелюбим човек — прибягва до извършване на „омръзья".

[3] Пак там, с. 25, № 12.

[4] Използуваните тук сведения и текстове са записани от следните информатори: Б. М. — Бърза Цв. Маджарова от с. Звездец, род. 1903 г., образ. I кл., починала през 1984 г.; З. К. — Злата В. Катеркова от с. Звездец, род. 1906 г., образ. IV кл.; З. Т. — Злата Ст. Тодорова от Бургас, род. 1911 г. в с. Чеглаик, Лозенградско, живяла в с. Моряне, образ. IV кл.; К. М. — Кера П. Маджарова от София (за живота и репертоара ѝ вж. П. Маджаров. Баяния и заклинания в репертоара на една носителка на фолклор от източния дял на Странджа. — Бълг. фолклор, IV, 1978, кн. 1, с. 50—56); Н. К. — Надежда Ат. Костова от Бургас, род. 1903 г. в с. Крушевец, образ. IV кл.; Т. П. — Тонка Г. Петкова от с. Крушевец, род. 1915 г., образ. IV кл.; Т. Ч. — Тонка С. Челебиева от София, род. 1903 г. в с. Звездец, образ. IV кл.

[5] Срв. Д. Маринов. Избрани произведения. Т. I. С., 1981, с. 272.

Горкото, мале, мари, Еринче,
горкото, язък, мале, за нея,
три са го майки, мари, гледале,
и трите върли, мари, мащехи,
и трите люто, мари, кълняха:
— Ерино, да ня мари, наживѐш
голяма мома, мари, да станеш,
голяма мома, мари, с момите
и млада булка, мари, с булките!
Бре де се даде, мари, зададе,
Тодоракь, мари, от Пиргополу,
за Еринка се, мари, оглавѝ,
оглавѝ и се, мари, ожени.

Еринка ходи, мари, за ода,
Тодоракь седи, мари, на дугень
и на Еринка, мари, думаше:
— Еринко, драга, мари, ми беше,
дорде ня в църква, мари, заведат,
дореде ня попът, мари, ярмаса*,
дорде майка ти, мари, да дойде,
майка ти, мари, мащехата ти,
и ни омръзья, мари, направи,
та ме от тебе, мари, раздели,
каиль* съм, любе мари, Еринке,
мечка щревница, мари, да видя,
ма тебе да те, мари, ня видя![6]

Случка за направена „омръзья" разказва З. Т.: „Майка разправяше, че в селото, дето съм родена, Чеглаик, имало един човек, казвал се Янчо Николов Барантиев. Оженил се той за Рада. Рада имала мащеха, казвала се Злата. Радин татко е бил довел от село Бръшлян. Живяли си Рада и Янчо добря, но мащехата хи ня станала каиль. От един пъкь Янчо намразил Рада. Казал хи, че ня може повече да я гледа. Потресла му се. Радината мащеха, доволна, че Янчо напуснал жената си, прибрала завареницата си в къщи. Отпреш хората се преправяла млого закахърена за Рада. Пък Янчо се изгубил от селото и ня го знаели къдя е отишъл. Като поскитал по селата самичък, ня можел да се начуди защо Рада му станала из един пъкь толкова омразна. Отишъл в село Пънчево на гледач. Гледачът дошъл в Чеглаик. Още като влягли в Янчувям къщата, гледачът зел да се огледва и излял навънка. Изпод стряхата измъкнал енно вързопче. Тва било сториньнята. Казал, че го е направила Радината мащеха Злата.

Във вързопчето имало коса от чувяшка глава, коса от влашка*, просо, ленено и конопълено сяме, слънчоглед (тва вряме по нас още ня се сяело слънчоглед), памук, вълна непрана, прело (конце сякакъв цвят), въглене, брашно, жито и различни тряви.

Може и той да си ги е носил тява работи, ма убедил сичките , че хи е нашъл под стряхата. Внушил ли му е на Янчо, како е било, не знам, ма от то день насетне Янчо зел да търси жената си, прябрал си я в къщи и хми се народили пет дяца. Рада умряла по-рано, та той си бил много години вдовец, ма ня повторил."

За същия случай си спомня и К. М.: „Когато доведеният от Янчо гледач дошъл в Чеглаик (Гьорги се казвал), се разчуло по околните села. Тръгнали от всякъде хора за Чеглаик да хми гледа Гьорги. Беше през хиляда деветстотин и осма или девета година. И от нашето село много жени отидоха. С тях отиде и майка. Гостувала у Радината свекърва — Митра Барантиева се казваше. Митра разказала на майка случката с Рада и Янчо.

Радината майка се казвала Злата. Била родом от село Стоилово, женена в нашето село Бръшлян. След като овдовяла, повторила в село Чеглаик. Там Злата довела и щерката си Плума. Вторият ѝ мъж имал щерка Рада. И двете момичета били на една възраст. Янчов татко казал на Златиния мъж, че ще изпрати слюбнице да искат Плума за Янчо. Бащата предупредил Плума, че ще ѝ дойдат годежари, но ѝ казал, ако тя не е съгласна, няма да връщат слюбниците, ще оглавят Рада за Янчо. Плума отказала, оглавили

[6] Странджански народни песни, с. 147, № 178.

Янчо за Рада. Оженили ги. В дома на Барантиювци всички обикнали Рада. Това продължило до деня, в който дошла Радината мащеха в къщата им с бакраче* бърканица*. „Сигурно е оставила правиньнята под стряхата и тогава е влягла в къщи с бакрачето! — разправяла Радината свекърва. — Сичките в къщи пиха от бърканицата, съде я ня пих. И от то день насетне, сичките вкъщи намразиха Рада. И ай тва, марсоливото, — посочила тригодишното си дете, — и то като я видеше, пищяше, гаче гледа чумата!"

Майка разправяше, че Злата още като била в нашто село я знаели, че върши правиньни. Имаше такъв обичай — когато изведат булката от бащината хи къща, майката или някоя от сестрите ѝ зима три живи въглене и хи похлупва с паница. Въглените трябва да угаснат и останат цели, та младата жена да има деца. Когато женели Златината сестра Ерина, Злата захлупила въглените с решето. Въглените се изпепелили и Ерина останала яловица."

В случая с Ерина „правиньнята" е нарушение на установения ред, обичай. Поставените под решето въглени станали на пепел. С омразата си Злата осакатила завинаги живота на сестра си.

Най-често извършваните „правиньня" и „сториньня" са за любовно отмъщение, отхвърлена любов, за върнати годежари, за развален годеж. Породените чувства на ревност и омраза са създавали условия за твърде трагични развръзки. Магията — отмъщението — е насочена не само към отделен човек, но понякога и към цяло семейство.

За подобна „правиньня" ни разказва Б. М. Тя е убедена в извършването на магията. Единият от случаите дълбоко е засегнал семейството ѝ. Сигурна е, че причината за смъртта на майка ѝ, сестра ѝ и детето на сестра ѝ е направеното заклинание за отмъщение.

„През 1932 година, по Коледа, сестра ми Тодорка Цвяткова се оглави за Иван Сурчов. Излягаха няколко пъте на хорото и Тодорка го върна. Кя още от напреш си го нищяше. Тодорка бе на 17 години, пък Иван бе на 27—28 години. Оглави се и се ожени за друго момче. Никола се казваше, от село Граничар. Никола беше шивач и работеше в нашето село. Сурчовци ня станаха каил, дето върна Тодорка Иван. В деня̀т на Тодорката сватба с Никола дядо Сурчо прекоси пътет на сватбарето два пъте с копач и лопата на рамо. Пряз декември Тодорка си имаше дяте. На третият ден след раждането дятето умря. Тогава Коледата не я правяхме като сега, празнувахме я подир новата година. Два деня подир новата година умря майка — беше 1933 година. На третият ден подир майка умря и Тодорка. Още като се върнахме от майчиното погребение, Тодорка казала на Никола, че хи е млого лошаво. Утринта Никола дойде у нас и ми каза, че е млого болна. Мъжът ми тръгноваше на овците и вика: „Нема да е толкова страшно, поизстинала е вчера от гробьято!" Оставих децата и отидах. Тодорка горяше в огънь и по лицето и шията хи избили сини петна. Пък беше хубава! С бяло като мляко лице и цървени страни. От вратата ме попита: „Коя си?" Ня ме позна. Пратих Никола да вика дофторът. Той тогава немаше дофтор, ами фелшер. Дойде фелшерът и каза да хи дадем ода да си измие езикет. Кя както беше изплюла одата в лигенет, дигна го и зе да пие. Фелшерът каза да я пратим в Бургас. Пазарихме каруца и тръгнаха. Пък Бургас е на шейсе километра. Като стигнали в Крушевец, спряли да починат конето и я свалили малко от каруцата. Ма кя веке беряла душа. Тръгнали и на няколко километра от селото умряла. . . Така за по малко от двя недели направихме три гроба. Майка беше на 49 години, Тодорка на осемнайсе, пък дятето хи на три деня.

Още преди да роди дятето, Никола бе ходил в Граничар пря сестрите си. Тогава тие му казали, че един човяк от тяхното село, като се връщал от Ям-

бол, пътовал с дядо Сурчо от нашто село. От дума на дума се разбрали кой от къдя е, и къдя ходи. Граничарченинът казал на дяда Сурче, че имал женена щерка, ма се разделили с мъжът си и сега се оженила повторно в село близо до Ямбол. „Ми ти како му направи на то, дето остави щерката ти?" — попитал го дядо Сурчо. „Ми нищо, како да му сторя!" — рекъл човякът. „И моят син го върна енна от нашто село, ма до Коледа ше му се чуе гласът!" — казал му дядо Сурчо и му разправил кък ходил пре енна кадъна в Ямбол, дето правила сториньня и хи дал петстотин лева.

Като разбрал, Никола се грамнал, та отишъл в Ямбол пря кадъната. Попитал я доходъл ли е такъв и такъв човяк пря ния. „Доходъл е! — рекла му кадъната. — Ма за како, ня мога да ти кажа! Ку дадеш петстотин лева, ше развалям тва, дето съм сторила!" Дали е немал, дали му се е посвидело, ма Никола ня хи дал пари. Може и да е сметнал, че сичко е веке свършено.

Там, пря кадъната, се срешнал с един чувяк. То чувяк му разправил, че бил женен от десет години и немали дяца. Преди година дошъл пря кадъната и кя му направила какото трябва и му казала да си иде. Когато се роди дятето, тогава да хи донесе парите — петстотин лева. Ня минало и година и жената му родила. Сега носел парите и подаръци".

Б. М. разказа още един случай на отмъщение за върнат годеж: „В нашто село имаше енна жена — баба Кера Узунка, вдовица. Имаше пет щерки и един син. За нея разправяха, че можела да прави сториньня. Беше след войната, 1919 година. Енна от щерките хи — Настасия, се углави за Недялько Робов. Разправяха, че и преди да се углавят, той май млого ня я искал, защото била по-голяма от него. Като дойдаха на филекът[7], когато надпяваха сичките главениковци, надпяха и тях. Надпяваньнято започваше така:

Ябълко бяла й цървена,
ябълко дѐрво високо,
от рѐдума си най-удякь*,
й от царювите дòрове,
й от там си дърво пак удякь. . .

Имаше енна Мария Дринкова, кя бе млого сербез. Ня е беше страх от никого и надпяваше сичките както си иска. Настасия и Нядельно надпя така:

. . . Недялько си фали булчето:
— Моя е Настасья най-бяла,
най-бяла и най-цървена! —
Недялько е дя̀те вчерашно,
Настасья е баба годинска
и още пля̀на посрана,
та че на плетът простряна!

Като рипна баба Узунка със сичките си пет щерки! Фатиха Мария и щяха да я пречукат! Добря, че момчетата се намясиха, та я отърваха. Сетне, до няколко деня Нядялько върна Настасия. Разправяха, че го кандардисала кальмана му, баба Жека се казваше. Подир Велидень Недялько се углави за щерката на бабината Жекина сестра, Мара Гърбова.

Баба Узунка направила правиньня на баба Жека „да хи умре наймилото!". До годината единственият хи син умря. Работеше в Бургас — шивач. Когато донеха хаберет, че Димо е умрял, баба Кера събрала сичките

[7] Вж. П. Маджаров. Филек — пролетни игри и песни от източния дял на Странджа. — Български фолклор, 1979, кн. 3, с. 44—52.

Узунки, натопила босилек в енно бакръче, сегне се закичили сичките с босилек и сторили хоро."

За случката с отмъщението на баба Узунка разказва и З. К.: „Жека накарала Недялько да върне Настасия и го кандардисала да земе Мара Гърбова, сестрината хи щерка. Още пряз постите Недялько върнал Настасия. На третият день на Велидень Недялько и Мара дойдаха на хорото главени. Дошла на хорото и леля хи Жека пременена. Като я видяла баба Кера Узунка, майката на Настасия, хи рекла: „Жеко, на то Велидень да играеш с бял дулбѐнь* и кникàта* престилка, пък догодина да те видя с църно брàде* и църна престилка!" Така и стана. Баба Узунка хи направила сториньня. Другата година на Велики четвъртък донесаха Жекиният син Димо от Бургас умрял. И в пяснята дето му я изпяха сетне, така се казваше:

Димо се болен разболя,
в първа мартина събота,
ня може на конь да язди,
пя може пящум да върви. . .[48]

Към тези, които умеят да правят магии, макар че понякога прибягва до услугите им, народът се отнася със страх и ненавист. Хората са уверени във вродената им лошотия и често им приписват нечовешка жестокост. Със своята фанатичност хуресникът (хуресницата) може да причини непоправими злини и на собствените си деца. Подобен случай ни разказва Н. К. от село Крушевец: „В нашто село имаше енна жена, Ерина Николова Ангелова. На нея хи се пресънила света Елена и хи рекла, че в местността Кърнабаир до ряката (горното течение на река Ропотамо — б. П. М.), над голямата канара, в земъта, има заринат манастир, та да поде да го разкопае. Сетне зе да разправя, че света Елена хи се явила деньня и хи казала точно де е мястото на манастирет. Ходила Ерина на мястото, копала и изровила основите на параклисче с правоъгълна форма и олтар в източната страна. В село Ерина я знаеха, че умее да прави правиньня. Синът хи Гьорги искаше енна мома, пък Ерина я нищяше, защото татко хи бил от старата вяра (покръстен циганин — б. П. М.). Света Елена ня хи давала изин* да вкара в къщата си снаха от старата вяра. Гьорги ня послуша майка си и се ожени — момичето се казваше Калинка. Ерина направила сториньня да хи раздели. Калинка се разболя. Изпадаха хи зъбите, ногите хи зеха да съхнат и легна в постеля. Гьорги зел да пцова* и да се кара с майка си. Ерина сторила и на него и той се разболя. Двамата с Калинка ходиха няколко време с патерици и умряха."

Когато някой е против събиране на двама влюбени и сам не умее да направи „омразьня" и ги раздели, прибягва до услугата на известен хуресник или хуресница от даден район. За такъв случай си спомня Т. П. от село Крушевец: „Преди около четерийсе и пекь години в нашто село имаше енно момче — Иван Христов Карайотов. Той се бе залюбил със Станка Атанасова Янева. Майката на Иван ня станала каиль и решила да хи раздели. Отишла в село Харман, там имаше енна баба Костадина и един дядо Жеко, дет правяха сториньня. Тие ня бяха мъж и жена ма венно правяха правиньните. Той ходял низ горьято да събира билки и сичко както трябва, пък баба Костадина нарядаше басните.* От горъта дядо Жеко събирал от девет брода ода, от сух камень дъждовна ода след дъжд, парче от лястовиче гняздо и сякакви тряви. Баба Костадина хи разбърквала, варяла хи и хми нарядала басните. Ивансва майка платила и зела сториньнята и като се

[48] Странджански народни песни, с. 48, № 36.

върнала в нашто село, дала на Иван да пие от донесеното. Още същият день усятил силна омраза към Станка. Отишъл у Станкине и хи рекъл: „Станко, било какото било до днеска. Майка ни направи сториньня, я пих и веке си ми омразна!" Тогава Станка му рекла: „Любе Иване, Иване, майка ти да беше дала баре и я да пия, та и я да те намразям!"

За магията по „отниманьня" (открадване) „максулет" (плодородието) от нивите и овцете се разказва с известно съмнение („разправяха енно време"), от което се съди, че вярата в подобни магически действия е избледняла. Случките се разказват като приказки или полуистини.

„Сториньнята за отниманьнято на максулет се прави утрин рано на Янювдень. То, който може да я върши, си избира отнапреж чузда, хубава нива. Откъне няколко класа от нивата, свие хи на китка и хми наряда думите на правиньнята, да се пренесе максулет в неговата нива. Сетне се изсира на четерите кюшета на чуздата нива и прениса китката с класовете на неговата нива. За няколко деня нивата на хуресникът се налива със зърно, пък нивата на другият чувяк почнова да съхне и се гявасва*". (Н. К.)

С по-голяма образност и въображение е разказът на К. М. От чуждата нива се взема „майката". Това е необикновен стрък с два класа, в който е събрана силата на цялата нива. Хуресницата действува в по-фантастична обстановка, в по-необикновени условия: в ранното утро на Еньовден — в зори, преди изгрев слънце, гола, „както майка хи я родила", с разплетени коси. Действията са в съгласие с християнския светец свети Яни — закрилник и покровител на земеделските стопани.

„Майка разправяше, че едно момче от нашето село било чираче в Лозенград. Като се връщало за село, замръкнало на кърът кădя село Дерекьово. Легнало да спи край енна нива. Било срещу Янювдень. Събудило се още в тевно. Гледа къдя нивата иде енна жена. Той се скрил в синорът. Жената дошла до нивата, разплела си косата, съблякла се гола както майка хи я родила и обиколила нивата три пъте. Сетне нагазила нивата, стигнала до срядата и се провикнала три пъте: „Свети Яни-и-и, що дойдах! Свети Яни-и-и, що дойдах! Святи Яни-и-и-и, що дойдах!" Веннъж цялата нива полегнала. Останала да стърчи съде майката. Жената откънала майката и цялата нива пак се изправила. Тогава хуресницата тръгнала къдя синурът да се облица. Момчето пряз тва вряме хи зело дрехите и я пречакало на синурът. Казало хи, че ако даде на него майката, тогава ше хи върне дрехите. Немала како да прави, хуресницата му дала майката и си зела дрехите. Като си дошло в село, момчето дало на татко си открадената майка. През харман като почнали да вързхът* турили във връхът* открадената майка. Връхът се наринал с жито. Сламата била по-малко от зърното."

С правиньня се открадва и максулет (млеконадоят) от овцете и козите на чуждо стадо и се прехвърля в собственото. Това „отниманьня" става в деня преди Гьоргьовден — „на Прядой", когато за първи път се отбиват агнетата и яретата и се издоява цялото стадо. Млякото се пренася от едно стадо в друго от „мамьяк" — пиле, излюпено на гърдите на хуресница, а не от птицата, която е снесла яйцето.

„За отниманьнято на максулет от овцяте хуресницата се подготвя отнапреж. Четеридесте дене преди Гьоргьовдень находа яце и го носи в пазухата си. Кя знае от како гняздо, къдя и кога сниса пилето яцата си. Като се опили, го научава кък да свири, къдя да кацнува и кък да отнима максулет. На Прядой го прата по чуздите егреци, когато хората почнат да доят. Пилето кацне на някое дърво отпреж стъргата*, дето доят и почне да свири: Фиу - фиу - фиу! Така пилето мами млякото, затва му викат „мамьяк", дорде превземе максулет от чуздите овце и го отнесе на стадото на хуресни-

цата. Като прати пилето на няколко чузди стърги, до краят на лятото нехините ведра се пълнят с мляко, пък чуздите, дето хми е отнела максулет, доят, доят и млякото все на дъното на ведрото.“ (Б. М.)

От разказите на информаторките съдим, че магията (правиньнята) не само докарва зло и болести, но тя ги и премахва. С баяния и магии се премахват дошлото зло и болести. При лекуване на болести се дават и билки, но те се приемат не защото лекуват, а защото имат чудодейна сила. Болестите са вселени в тялото и душата зли духове, които могат да се пропъдят чрез магическата сила на словото и билките.

„В село Ново Паничарево имахме енна леля, Керанка Карауланова се казваше. Кя можеше да разваля сториньня. Пря нея ходеха млого болни хора и за да разбере дали хми е направена сториньня и за како хми е сторена, дали е оградисано, туреше в харкома* чиста ода, оставяше я да престои вечер на звяздите, а на прагът на външната врата оставяше балтията върху два камене и хми нарицаше някакви думи. На утринта, още в тевно, преди изгрев слънце, зимаше харкомата с одъта, приклекнуваше до брадвата с каменьнято и пак нарядаше думи. Пущаше каменьнято в одъта и ако от тях някой почне да свисти — болестта е от сториньня. Тогава запалваше парче от дрехата на болния, което е взела от вечерта, и го оставяше да изгори върху балтията. От изгарянето на плата върху балтията се образува роса. Големината на капките роса и тяхното разположение показват от какво е сториньнята. След това зимаше харкомата с одъта, каменьнято, пепелта от изгорялото парче плат и росата от балтията, пак им нарядаше някакви думи и отиваше да хи фърли в ряката или в някакъв жендем*, дето жива душа ня минова. Измиваше харкомата и балтията и с тва е измила правиньнята от болния. Така болният се освобождава от сториньнята или от лошавата сила.“[9] (Т. П.)

Всички информаторки са убедени, че изцелението на болните става благодарение на вярата им в изречените заклинателни думи и извършените магически действия. Интересното е обаче това, че няколко от тях подкрепят убеждението си с един твърде нелогичен пример — в силата на магията вярват стопаните, а оздравяват болните им животни.

„Баба Керанка разправяше, че оздравяваньнята на болния станва благодарение вярата, с която той приема извършеното баене. Един турчин дошъл в тяхното село с млого хубав конь. Отдето минял, хората саде конет гледали и го урчасали. Конет се разболял и турчинът отишъл пре енна баба в селото да му бае за урчасано. Бабата, като разбрала, че турчинът ня разбира български, почнала, да кълне конет: „Селски ючемень си ял, селски кучета да те ядат!“ Турчинът ня се сятал* како дума бабата, ма нали силно вярвал, че конет му ше оздравяе и конет оздравял.“ (Т. П.)

„В нашто село Звездец, имаше енна баба Кера Узунка, беше питропка в цръквата и знаеше да бае. Довела пре нея енна циганка магарето си, че било урчасано. Баба Кера, вмясто да му бае, зела да го кълне: „Селски ючумень си яло, селски кучета да те ядат!“ — циганката ня се сятала* како кълне баба Кера, ма нали млого хи се искало да оздравяе магарето и то оздравяло.“ (Т. Ч.)

От песните и преданията съдим, че твърде разпространено е било вярването в залюбвани девойки и момци от зли сили — змейове, змеици и самовили. Станка тъчела дарите си и влюбеният в нея змей лежал на кросното ѝ, „та хи нитите пропяли и хи гребенет продумал“[10]. Мома жетварка, замрък-

[9] Срв. П. Маджаров. Баяния и заклинания в репертоара на една носителка на фолклор от източния дял на Странджа. — Български фолклор, 1978, кн. 1, с. 50—56.

[10] Странджански народни песни, с. 33, № 21.

нала в дълбока падина на буйна пшеница, била причакана от змей на пътя, който ѝ грабнал китката и я запитал: „Радо, когук любиш и когук ше земеш?"[11]. „Рисима Калина"[12] само от три думи, изречени от змея, превърнал се в „Гюра добър юнак", го последвала и изчезнала завинаги. Залюбената от змей Неда изчезнала в дълбока пещера. „Баба Мара Коначенка разправяше, че в землището на село Бяла вода имало пещера — „Недина дупка". Неда била мома от Бяла вода, залюбена от змей. Вечер на седянката, когато идвали момчетата, Неда захвърляла хурката си и изтичвала на двора. Разтваряла ръце за прегръдка и викала: „И мойто любе дойде! Милото ми любе дойде!" Една нощ Неда изчезнала от селото. След време намерили забрадката ѝ закачена на една вяйка пред входа на пещерата." (К. М.)

На необоримата сила на змейове, змеици и самовили е трябвало да се противопостави нещо по-силно и могъщо — безпределната майчина или на любето любов и изобретателният човешки ум.

Три години змеица ходила при Стоян млад овчар — „от делек мечка щревница, от близо мома с хустане". Майката на Стоян знае, че само смъртта може да го изтръгне от пагубната любов на змеицата. Успяла с хитрост да изтръгне възможната магия за раздяла, тя направила невъзможното и спасила сина си.

Стояновата майчица,
кя си горъта пряброди
и си лѝскето събрала
и на зѐмьята тревъта
йот девекь брода одата,
и на морето пената,
та че е сичко сварила,
във гърне няобжàрено,
във къща запустя̀лица,
и го пряс кòле прякара,
пряз коле паратисано*,
и е Стояна омила
на два ми пътя, разпътя. . .

И злата, непобедима змеица е трябвало да признае силата на майчината мъдрост и всеотдайност:

— Любе Стояне, Стояне,
кък бе майка ти по-хитра,
ня ме е кък ни раздели,
яд ме е кък ме излъга![13]

Диалектни думи, употребени в текста: *бакрачѐ* — бакърче, менче; *басни* — думите, текстът на баенето; *брàде* —забрадка; *бърканѝца* — мътеница, мляко, на което е извлечено маслото; *влашка* — царевица; *връхът* — овършаните снопи за един ден; *върхът* — вършеят; *гявàсва, гявасвам се* — изчезва, изгубвам се; *дулбѐнь* — забрадка; *егрѐк* — лятна кошара; *жендѐм* — ад, пусто място; *изѝн* — позволение; *каѝль, не става каиль* — не се съгласява; *кальмàна* — кръстница, кума; *кникàта* — червена; *кòгук* — кого, когото; *конòпълен* — конопено; *паратѝсано* — изоставено; *пля̀на* — пелена; *помàйчима* — духовна майка, която го е спасила от болест или друго зло; *потрѐсе ми се* — омръзна ми, отврати ме; *пцòва* — псува; *рàзпъкь, рàзпътя* — кръстопът, кръсто пътища; *стъ̀рга* — врата на егрек; *ся̀тал се* — разбрал, сетил се; *удя̀кь е* — вижда се, изпъква; *хàркома* — котел, медник.

[11] Странджански народни песни, с. 19, № 5.
[12] Пак там, с. 23, № 10.
[13] Пак там, с. 18—19, № 4.